

ZAPISKI

IL FANTASMA DI TRIESTE

S takim naslovom je pred kratkim izšel v zbirki »La ginestra« pri milanski založbi Longanesi precej zajeten roman (508 strani), ki ga je napisal Enzo Bettiza. Knjiga je vzbudila veliko zanimanje v literarnih krogih vse Italije, a še večji hrup v vrstah tržaških Italijanov, ki so bolj ali manj nacionalistično usmerjeni.

Bettiza je zaslovel že s svojim prvencem, z romanom »La campagna elettorale« (Volilna kampanja), ki obsega pičlih 170 strani in ki je izšel leta 1953 v založbi Bianchi-Giovini v Milanu. S tem delom bi si skorajda zaslužil Hemingwayevo nagrado.

Bettiza je še mlad pisatelj. Rodil se je leta 1927 v Splitu. Oče mu je bil Italijan, mati pa Črnogorka. Pravijo, da je po očetu židovskega pokolenja. Leta 1945 se je iz svojega rodnega kraja izselil v Italijo. Najprej je bil upodabljači umetnik in je obiskoval Umetnostno akademijo v Rimu, nato se je ukvarjal s tihotapstvom, leta 1948 pa se je angažiral v volilno kampanjo, in sicer v komunističnih vrstah. V tej kampanji je imel priliko spoznati tipe in značaje, ki jih je tako drastično prikazal v svojem prvem literarnem delu. Preden se je lotil pisanja tega romana, pa je še spet menjal poklic. Bil je natakár in časnikar, založnik in trgovski potnik. Klatil se je od kraja do kraja po Italiji. Sedaj živi na Dunaju in je dopisnik turinske »Stampe«.

Za pisanje »Volilne kampanje« je potreboval dve leti, za drugi roman »Il Fantasma di Trieste« pa kar štiri leta. Začel ga je pisati v Gorici novembra 1954 in ga končal v Milanu leta 1958.

O Bettizovem jeziku in stilu je soglasna hvala, češ da sta čista in izbrana, kakor je to značilno za italijanske pisce dalmatinskega porekla, kakršen je bil tudi Nicolò Tommaseo.

Glede literarne vrednosti prvega Bettizovega romana ni bilo dvomov, vsi so bili enako presenečeni in navdušeni nad njo. Glede drugega romana pa so mnenja ločena. V inteligenčnih krogih, zlasti v Milanu, so drugi Bettizov roman prav tako navdušeno sprejeli kakor prvega, s tem pa so izzvali reakcijo pri napetih nacionalistih, ki jim očitajo »akcentuiran filoslavizem« in pravijo, da je »Bettiza zaradi tega v modi, ker, razočaran nad Italijo, vidi v Slovanih veliko raso bodočnosti«. Iz teh prenapetih krogov je bolj ali manj jasno slišati dvom, ali ima Bettizov roman »Il fantasma di Trieste« sploh literarno vrednost. Pri tem pa navajajo kot argument samo snov in način, kako je ta snov obdelana.

Ker nisem ne literat ne literarni kritik, se ne čutim poklicanega, da bi sodil o literarni in estetski vrednosti knjige, toda po vtisu, ki ga je napravila name, ne morem drugače, kakor da javno izrazim željo, da bi dobili Bettizov roman tudi v slovenskem prevodu. Povem pa takoj, da je branje Bettizove knjige zanimivo in napeto, a da ni lahko. Treba ga je večkrat prebirati in se ustavljati pri raznih poglavjih. Ne bi pa hotel, da bi slovenski prevod bil povod za poostren napad italijanskih nacionalistov na Bettizo in da bi se pri njem ponovilo, kar se je pred skoro petdesetimi leti zgodilo z Angelom Vivantejem, ko je objavil svojo knjigo »Irredentismo Adriatico«.

Bettizov roman je po svoji vsebini nekaka nova izdaja Vivantejeve knjige in res ni manjkalo glasov, ki so očitali Bettizi, da je spisal svoj roman le po površnem in bežnem branju Vivanteja in da sam ni imel potrebnega znanja. Toda kakor je Vivante kot nepristranski nedomačin lahko sestavil svojo strogo objektivno knjigo, polno zgodovinskih in statističnih podatkov, tako je bil tudi Bettiza, ki ni Tržačan, najbolj poklican, da piše roman o iredentističnem gibanju v tem mestu v začetku tega stoletja. Po svojem mešanem poreklu pa je Bettiza še posebno usposobljen, da se poglobi v bistvo in nastanek iredentizma. Material za svoj roman je zbiral celih devet let. Njegova pisateljska zmožnost, ki jo je pokazal že v svojem prvem romanu, pa mu je omogočila, da je prikazal patološki značaj iredentizma, in to v taki obliki, ki je morala v živo zadeti iredentiste, a ki je edini način za zdravljenje te bolezni.

Po besedah, ki jih avtor polaga na jezik slovenskemu socialističnemu ali socialistoidnemu zdravniku Ervinu Janoviču (avtor piše Janovich), je samo s Freudom ali Marxom mogoče priti do dna tega bolezenskega stanja tržaškega italijanstva in v njem odkrivati »neki impulz podzavestnega upora manj italijanskih meščanov proti svojemu kmetškemu slovanskemu poreklu. Ta upor se je gojil in podpihoval ter končno prelevil v iredentizem z bogastvom, to je s privilegiji, ki so jih pridobili s kronami, tajno naloženimi v blagajne židovskih in dunajskih bank v Trstu. Hrepenenje po Italiji se je mešalo s hrepenenjem po prihrankih, posestvu, moči in nadoblasti, kar ni imelo skoro nič skupnega s samo Italijo« (str. 51/52).

Samo bolezen pa opisuje avtor takole (str. 242/245):

»V obmejnih krajih je neka bolezenska eksaltirana psihologija, neka nema blaznost, kateri podlegajo tudi izobražene in inteligentne ter na videz uravnotežene osebe. Pojavi tako imenovane 'dvojne osebnosti' so tu na dnevnem redu... Ta pojav postane posebno težak, kadar taka 'dvojna osebnost' hoče postati 'ena sama' nedeljiva in absolutna osebnost ter hoče izgnati drugi del svoje osebnosti. Tega ne more storiti, ne da bi delala nasilje nad samo seboj. Tako si lahko raztolmačimo neštete primere politične nevrastenije, ki se kar vrstijo v mestu, kakršen je Trst, in ki jih čestokrat napačno ali vsaj manj točno spravljajo pod splošni naziv 'nacionalizem'. Toda ne gre za nacionalizem, temveč za lažinacionalizem, ki se seveda lahko zdi ali pa tudi je pristnejši, bolj emocionalen, bolj prepričan in bolj tragičen od pravega nacionalizma. Obmejni nacionalizem ne poostruje nečesa konkretnega in dobrega, kar je že v njem in v njegovi zemlji, kakor to dela n. pr. Toskanec, kadar sklepa, da so Italijani največji narod na svetu. Čeprav je zaključek Toskanca napačen in prenapljen, sloni vendar na nečem realnem, na starem in slavnem jeziku, na neprekosljivih umetniških delih, vojnah in zgodovini. Obmejni nacionalist pa je reven, razdedinjen, njemu ne preostaja drugega, kakor da duši polovico svoje osebnosti v korist druge in da poostruje svoja čustva brez vsake osnove, preostaja mu pač samo nevrastenija. On *ni*, on *hoče* biti hiperitalijan (italianissimo) in gre v tem hotenju tako daleč, da se mu, čeprav ni sam spisal »Divine commedie«, zdijo Italijani, ki so to storili, t. j. pravi Italijani s polotoka, nepravi, premalo Italijani. Tako pride do absurdnosti, da jih on, ki je hotel postati eden od njih in biti njim enak, začneja tajno zaničevati, ker nima poguma, da bi jasno izpričal to zaničevanje, kajti sicer bi se zrušila vsa njegova zgradba. Zaradi tega pa se prelom njegove osebnosti še poveča... Tržačan slovenskega pokolenja, ki hoče biti boljši Italijan od samih Italijanov, obtiči v nekem šovinističnem pred-

peklû. Ne more nazaj, a tudi se ne more ustavljati in mirovati v novem narodnostnem položaju, ki si ga je sam izbral z brezupnim, skoraj blaznim dejanjem strasti in volje. Tako ostane priklenjen na kontradikcijo, ki je značilna za obmejne kraje in ki se izraža v tem, da prav tako in v enaki meri zaničuje Slované in Italijane.»

Tak bolezenski pečat nosijo glavne osebe Bettizovega romana. Pisatelj pa jih je orisal v najtemnejših in najstrašnejših barvah, tako da so čestokrat že prav pošastne karikature. Izjemo tvorijo samo slovenski zdravnik Janovič, hrvatski pomorski kapetan z Lošinja in srbska dojlja iz Drniša, od Italijanov pa le lahkoživi in veseljaški oče glavnega junaka Danijela Solospina, Gianni.

Vsa vsebina se zapleta okoli vzgoje mladega Danijela, zadnjega člana propadajoče, prej bogate in ugledne trgovske družine, ki jo prikazuje avtor na način, ki nas spominja na »Glembajeve« Miroslava Krleže. Prvo vzgojo je po zgodnji materini smrti dobil od drniške dojlje, ki ga je vzredila s svojim mlekom, ki ga je odtegnila lastnemu otroku. Učila ga je govoriti srbski, seznanjala ga je s srbskimi narodnimi pesmimi in ga vozila v pravoslavno cerkev ob kanalu v Trstu. Njemu je dejansko žrtvovala svojo družino in končno še svoje življenje. Popis njenega življenja in njenega tragičnega konca je nedvomno najmočnejša epizoda v vsem romanu. Pozneje je bil Danijelu mentor in prijatelj slovenski zdravnik Janovič. Ta ga je po čudnem naključju seznanil s skupino ljudi, ki so ustanovili zarotniško družbo za umor avstrijskega prestolonaslednika. Duševni vodja in organizator zarote je »mojster« Enrico Pfeffer, potomec iz Galicije pribeglega Žida, ki je obogatel s trgovino v Trstu. Izneveril se je svojemu rodu in postal avantgardistični slikar. Ko pa so se pojavile pri njem skrajne posledice spolnega okuženja, je obesil slikarstvo na klin se vdajal, dokler so mu sredstva dovoljevala, blaznemu izživljanju, hkrati pa se je razvijal v zagovornika »zločina« zaradi zločina samega. Njegova zunanost in znaki njegove bolezni so po Bettizovem opisu naravnost grozotni in pošastni.

Drugi zarotnik je Furlan Giuseppe Zarutti, ki je v svojih mladih letih moral zbežati v Južno Ameriko, kjer se je preživljal kot lažni duhovnik in profesor in končno kot posestnik kavne plantaže, dokler ni postal sam žrtev svojega pajdaša ter se reven kot cerkvena miš vrnil v Trst, kjer mu je Janovič preskrbel službo pri javnih skladiščih.

Tretji zarotnik je bil poitalijančeni Slovenec Renato Cossovel, najbolj ošudna figura v Bettizovem romanu. Igral je dvojno vlogo: hkrati je bil zarotnik in policijski zaupnik in je dočakal zaslužen kazni od zarotnikov.

Junak zarote pa je »angelsko« lepi mladenič Stefano Narden, sin bogatega lastnika menjalnice Nardenk. Odrezal je »repek svojemu priimku« in »se tako odpovedal delu samega sebe, da bi se počutil čistejšega in prostejšega kot njegov oče in njegovi predniki... in da se je lahko imel za boljšega Italijana kot sam Dante«. Narden povsem spominja na atentatorja na avstrijskega cesarja Viljema Oberdanka, ki je nosil priimek po svoji materi Slovenki z bližnjega Krasa. Vendar Oberdank ni sam odrezal »repa« svojemu priimku, temveč so to pozneje storili njegovi somišljeniki, ker jih je bilo sram, da je njihov junak bil sin slovenske matere. Narden je podoben Oberdanku tudi drugače, po svojem poklicu (oba sta tehnika), po svoji zunanosti in celo po puhu, ki si ga je pustil rasti pred atentatom.

Zarotnikom se je pridružil tudi Danijel, toda ne iz prepričanja in iz vere v stvar, temveč, ker je bil pripravljen na samomor na kakršen koli način prav

zaradi pomanjkanja slehernega ideala in ker je gojil bolezensko nagnjenje do lepotea Nardena, kateremu je malo prej pri neki dijaški demonstraciji rešil življenje.

Zarotili so se v Janovičevi vili pod Opčinami. Dva slovenska delavca, ki sta bila prisotna, sta se tedaj odstranila. Ko je bilo zarotniško razpoloženje na višku, je prišlo do skrajno groteskne scene, ker si je vodja zarote Pfeffer zaradi svoje bolezni moral kar pred vsemi zarotniki odpenjati hlače in opravljati svojo potrebo. Spričo tega prizora se je zdravnik Janovič sesedel na svoj stol in zamrmral po slovensko: »To je ena neumnost«. Nadaljnje seje so bile na stanovanju mojstra Pfefferja.

Prihod prestolonaslednika in njegove soproge je bil napovedan za 30. oktober. Primerjava z atentatom v Sarajevu na Vidov dan 1914 leži na dlani. Sprevod bi se moral pomikati od Miramarskega gradu proti mestu. Za atentat je bil določen kraj nekje med Barkovljami in Miramarom. Atentat bi moral izvršiti Narden, pomagal pa naj bi mu Danijel. Toda vse se je končalo s tragično farso. Že na predvečer je bil Narden obveščen po Cossovelu, ki je imel zveze s policijo, da ne bosta prisotna nadvojvoda in njegova soproga, temveč dva v ta namen najeta dvojnika. Toda ta vest ni Nardena odvrnila od atentata, temveč ga je še bolj podžgala. Zato je izjavil Cossovelu: »Ni važno truplo nadvojvode, temveč moje! Jaz hočem s svojim brezplodnim pogumom ustrašiti Avstrijo in osramotiti Italijo! Saj vidite, v kakšno žalostno stanje je zabredel naš iredentizem! Je za vse okuse in v vseh omakah, od najbolj pikantne do najbolj mile: republikanski iredentizem, dinastični iredentizem, masonski, imperialistični, moralni in kulturni... Toda jaz Vam pravim: konec z arkadijo, z intrigami, s kamoro: dovolj je tega, zaboga, dovolj in trikrat dovolj. Jaz verujem samo še v svoje truplo.«

In res je naslednjega dne vrgel na sprevod bombo, ki je ubila štiri konjenike in je ranila lažno nadvojvodinjo, pevko nekega dunajskega nočnega lokala, in hudo prestrašila lažnega nadvojvodo, ki so ga prav tako pobrali iz neke beznice in ki je ob eksploziji obupno krilil z rokami in vsemu svetu v joku zatrjeval, da ni pravi nadvojvoda. Na skali, visoko nad njim pa se je grozotno smejal Narden, kakor da bi se v tistem smehu pred smrtjo končno sprostil z dna njegovega bitja nekaj groznega, prostaškega in strašnega, nekaj, kar ga je dolga leta grizlo v njegovi notranjosti in mu zastrupljalo življenje, a kar je skušal potlačiti s fiksno mislijo, ki si jo je zabil kot nožovo rezilo v možgane. Po atentatu ni zbežal, čeprav je imel za to priložnost. Skočiti je hotel s skale in svojo smrt združiti s smrtjo nadvojvode. Preden pa je skočil, je na ves glas začel preklinjati boga... in preklinjal je po slovensko.

Danijel pa je zbežal s kraja atentata. Leto dni ga je skrival pri sebi zdravnik Janovič. Ko pa je izbruhnila vojna, se je prijavil sam k vojakom. Uvrstili so ga v kazenski bataljon in ga poslali na rusko fronto, kjer je prišel v rusko ujetništvo. Ko je leta 1917 izbruhnila revolucija, se je pridružil revolucionarjem. Iz socialnega revolucionarja se je prelevil v menševika in iz menševika v boljševika. Tak postopni razvoj je Danijel sam tako opisal:

»Tu sem se laže udomačil. Stepa me je spominjala na Kras... Njihova pisava in njihova vera mi nista bili tuji, ker sem kot otrok molil v pravoslavni cerkvi in sem se učil brati cirilico. Jezik, ki so ga govorili, se mi je zdel mehkejša srbohrvaščina. Utonil sem v veliko, od meščanske vojne preobrnjeno Rusijo z občutkom sreče in osvoboditve. V nekem trenutku sem jo vzljubil, ako

smem o sebi sploh reči, da nekaj lahko ljubim. Rusija, tudi najgroznejša Rusija, bo vedno radodarna in gostoljubna mati za vse tiste, ki imajo vsaj kapljico slovanske krvi v svojih žilah. Toda tudi preko tega občutka sorodnosti in ljubezni sem v tistih burnih dneh jasno občutil in sem bil prepričan, da se bo samo v Rusiji lahko združilo in zlivalo to, kar je najboljše iz preteklosti, z jutrišnjim svetom.»

Za ta prehod pa je Rusija tedaj potrebovala moče, ki jih je usoda ustrojila, ki so bili trdi kakor Danijel. Zaradi tega je ostal v Rusiji in se ni več vrnil v svoj rojstni kraj.

Takšna bi bila v revnih barvah vsebina Bettizovega romana, ki pa jo je, celo po sodbi manj naklonjenih italijanskih kritikov, podal na način, ki spominja na Dostojevskega, Thomasa Manna in Itala Sveva.

Po napisu na ovitku knjige je to »mednarodni roman italijanskega pisca«, po samem naslovu »Il fantasma di Trieste« je kraj dogodkov Trst. Pri popisu samega kraja pa se je avtor v prav obilni meri posluževal tega, kar imenujemo *licentia poetica*. Morda je to storil v še večji meri pri opisanih dogodkih, kakor nam to že dovolj zgovorno priča prenos sarajevskega atentata v tržaško okolje.

Osebe v njegovem romanu so vse fiktivne in, skoraj bi rekli, nerealne. Vendar so take, da so v njih personificirani najrazličnejši tipi iz tržaškega življenja ob začetku tega stoletja, od vlačuge najnižje vrste, ki pravi, da bi šla ležat s komer koli, le ne s Slovencem (ščavo) ali Furlanom, do prominentnih predstavnikov italijanskega nacionalizma in iredentizma. Ravno to pa nekateri kritiki, celo iz manj zagrizenih vrst, hudo zamerijo Bettizi, češ da je s tem onečastil Trst in njegovo italijanstvo, in bi rajši videli, da bi izbral za svoj roman namesto Trsta Split ali kako drugo mesto na Balkanu. Pregloboko so pač še vedno vsi zajeti od romantičnosti in napihnjene veličine iredentističnega gibanja in se ne morejo sprijazniti z mislijo, da so bili to v bistvu samo bolezenski izrodki, izvirajoči iz »dvojne osebnosti« poitalijančenih Slovencev, ki jih je Bettiza tako groteskno prikazal.

Kakor lahko sklepamo po odmevu v italijanski javnosti, je Bettiza dosegel svoj namen. Iredentisti in nacionalisti so ugledali v prikazanih osebah same sebe in so lahko spoznali svoje slabosti in bolezni. Morda bosta spoznanju sledila trezno premišljevanje in zboljšanje, saj pravi že star latinski pregovor »*sua vitia nosse signum sanitatis*«.

Da pa je možno vse drugačno izživljanje »dvojnih osebnosti« v obmejnem pasu kakor v iredentizmu in prenapetem in puhlem nacionalizmu, vidimo pri samem Bettizi in v najlepši obliki pri drugem sinu Dalmacije — Nicoli Tomaseu, ki se je uveljavil kot italijanski in hrvaški pisatelj.

L. Č.